

Az igeikötői szófaj nagyszótári feldolgozásáról, különös tekintettel az *e/* igeikötőre Appendix egy disszertációhoz¹

Ittész Nóra

MTA Nyelvtudományi Intézet

Többször vitába bonyolódtam Kenesei Istvánnal. Azt a véleményét fogalmazta meg, hogy mennyivel szerencsésebb megoldás lenne, ha *A magyar nyelv nagyszótára* (Nsz.)² a nem lexikalizálódott jelentésű igeikötős igéket az ige szócikkébe sorolná, és a megfelelő igei jelentésekhez kapcsolva mutatná meg azokat az igeikötős előfordulásokat, amelyek kiszámítható módon levezethetők az igei és igeikötői jelentésből. Ebben feltehetőleg nemcsak az az álláspontja játszott szerepet, hogy az igeikötőből és igéből álló alakulatok morfológiai és szintaktikai szempontból nem szavak,³ egybeírásuk pusztán helyesírási konvenció, hanem az is: így látja elkerülhetőnek, hogy minden igeikötős ige önálló szócikket kapjon. De hát nem is kap – vethetjük ellen –, csak nem az ige, hanem az igeikötő szócikkében lehet megtalálni azokat a szavakat, amelyek esetében az igeikötői és az igei jelentések transzparens és szabályos találkozása módot ad a takarékosabb feldolgozási módra.

Dolgozatomban 1. röviden áttekintem, hogy a korábbi értelmező szótárak hogyan dolgozták fel az igeikötőket, illetve az igeikötős igéket; 2. kiemelek néhány grammatikai és szemantikai szempontot, amelynek alapján az igeikötők önálló címszóvá váltak az Nsz.-ben; 3. beszélek az igeikötői címszavak szócikkeinek felépítéséről és az igeikötős igeik bokrosításáról; valamint 4. az *e/* igeikötő jelentésstruktúrájáról.

1. A szótári hagyomány

A magyar értelmező szótári hagyományban meglehetősen hiányos az igeikötők feldolgozása. Négy szótárt kell megemlítenünk,⁴ két kéziszótárt és két középszótárt: a CzF.-t és a Ball.-t a 19. század, az ÉrtSz.-t és ÉKsz.-t a 20. század második feléből. Ez utóbbinál mindkét kiadásra érvényesek a megállapítások, az igeikötők és igeikötős igeik feldolgozását azonosan oldja meg az 1972-es és a 2003-as kiadás.

¹ Írásom Kenesei István témavezetésével készült doktori dolgozatom kiegészítésének is tekinthető. *A magyar nyelv nagyszótárának lexikográfiai koncepciója, különös tekintettel a szemantika és a grammatika összefüggésére a szótárirásban* című disszertációm olyan nagyszótári címszavakkal vagy szócikk típussal foglalkozó műhelytanulmányok zárták, amelyeknek nagyszótári feldolgozása grammatikai eredményekkel is biztatott.

² Dolgozatomban az idézett vagy említett szótárakra a nyelvészeti irodalomban szokásos rövidítéssel hivatkozom. A szótári idézetekben előforduló, a lexikográfiai gyakorlatban bevett nyelvtani (különösen szófaji) és egyéb rövidítések feloldását dolgozatom végén közlöm.

³ Kenesei István a *Strukturális magyar nyelvtanban* a szó általános fogalmáról szólva az általa a szófogalom meghatározásához túl tág kategóriának tartott, a főhangsúly által meghatározott ún. „klitikumos csoport” példái között említi az igeikötős igéket (vö. Kenesei 2000: 77). Kenesei az igeikötős igeikre vonatkoztatva nemcsak a fonológiai, hanem a lexikai/szemantikai szó fogalmát is problematikusnak tartja, hiszen e kategóriába csak a nem kompozicionális – vagyis a lexikalizálódott – jelentésű igeikötős igeik tartozhatnak, pl. *elpatkol*, *kipurcan* (vö. Kenesei 2000: 78).

⁴ Balassa József műve, az 1940-ben megjelent *A magyar nyelv szótára* (Balassa) sem terjedelmében, sem minőségében nem közelíti meg a korábbi értelmező szótárakat, fő érdeme az a törekvés, hogy pótolja e szótártípus hiányát.

A CzF. eljárása valójában nem lexikográfiai: az egyes igekötők szócikke rövidke összefoglalás az igekötő jelentéseiről, adott esetben irányt és aspektust jelölő funkciójáról is. A két szófajúként tárgyalt *el* (2) szócikkben például – bár némileg összeszomva ígehatározónak mondott határozószói szófajával – megemlíti, hogy „bizonyos helyről kimozdulást, legyen ez távozás, vagy közelítés”-t, illetve „folytonosságot időben és térben, vagyis tartósságot, és terjedelmet” is jelent, sőt utal perfektív jelentésére is: „a meg igekötő szinte mint az *el* valami egészet, bevégeztet jelent, innen fejthetjük meg, régi iratainkban miért cseréltetik fel e kettő egymással”. Az *el* szócikk szóba hozza az igekötő szórendi sajátosságait is: „Ha mint igekötőn a hangsúly ő rajta fekszik, akkor az ige előtt áll, és pedig vagy közvetlenül, pl. Elmegyek Budára, s téged is elviszlek magammal; vagy közvetőleg, mely esetben csak mellékes hangsúllyal bir. El soha nem fogadom ajánlásodat. Ha pedig a hangsúly a tiszta igére, vagy más szóra esik, rendszerint az ige után jó, pl. Holnap (nem máskor) megyek el Budára, vagy Budára (nem máshova) megyek el holnap.”⁵

A Ball. szófaji minősítésként nem használja az igekötő kategóriát, hanem egyaránt ígehatározónak mondja a ma határozószónak (*alul, gyalog, hanyatt, lent*), határozószói névmásnak/névmási határozószónak (*akkor, ezzel, mikor*), partikulának (*talán*) vagy éppen igekötőnek (*be, el*) tartott szavakat. Ez utóbbi, a mai szótárakban két szófajjal, határozószói és igekötői jelentésekkel feldolgozott szavak – egyébként jellemzően valóban felszólításban aktualizálódó – határozószói használatát indulatszóként tárgyalja. Érdekes módon az ősi igekötők közül nem foglalkozik a *meg*-gel, csak „kötszó” minősítéssel tünteti föl,⁶ befejezettséget jelölő funkcióját nem említi, ahogy az *el* szótét sem, jóllehet ez utóbbi esetében utal igekötői szerepére és aspektusjelölő funkciójára: „**EI**, ih. mozgást, távolodást, tartósságot kifejező, s leginkább igekötőül használható szó.”

Az ÉrtSz. eljárása felemás, így semmilyen támpontot, segítséget nem adhatott a nagyszótári lexikográfiai elemzés számára: címszóvá teszi az igekötőt abban az esetben is, ha nincs más szófaja (pl. *agyon*), méghozzá kötőjel nélküli formájában (szemben a *leg*- prefixummal). Ezzel mintegy állást foglal amellett, hogy önálló lexikális elemnek tekinti, egyszersmind *el* is hártja magát az igekötőnek mint lexikai egységnek a feldolgozását, s helyette a nagy számú igekötős igei szócikkhez utalja a szótár használóját, épp a transzparens igekötői jelentések bemutatását nehezítve. Pl. „**be II.** ik **A.** (Az ige jelentését módosító szerepére nézve ld. a *be*- igekötős címszavakat, főleg ígétet.) **B.** (Önállósitva, *be*- igekötős ígét tartalmazó eldöntendő kérdésre adott igenlő feleletként, a szóban forgó igével egyértékű.) [Bejössz?] – ~ [= Igen, bemegyek.]”. Sajátos pikantériája a dolognak, hogy mintegy második jelentésként ragadja meg az igekötők egy nem szemantikai jellegű vonását, amely egyébként a kategória (még ne foglaljunk állást a tekintetben, hogy szófaj-e vagy morféma) minden elemére igaz. A szótárban természetesen helye van morfológiai, szintaktikai, pragmatikai stb. információknak abban az esetben, ha ezeknek szerepe van a jelentések megkülönböztetésében és meghatározásában. Lexikográfiaiilag azonban nehezen értelmezhető, ha egy szófaj egészére jellemző grammatikai sajátosság a kategória minden feldolgozott eleménél – gyakorlatilag azonos módon – bekerül a szótári leírásba.

Az ÉKsz. nem kerüli meg a feladatot: kézisótári elnagyoltságban, de mégiscsak struktúrába rendezett és értelmezéssel ellátott igekötői jelentéseket ad néhány példaszóval. E jelentések közül az utolsó azonban szintén az egész szófajra jellemző sajátosságot mutat meg, amelynek van ugyan szemantikai vonatkozása, de az minden jelentésben érvényesül: „**el** [...] **II.** ik [...] **14.** (Megismételve a cselekvés, történés ismételt voltának kif-ére.) ~-~*bóbiskol.*”; „**meg**² ik [...] **11.** (Megismételve a cselekvés, történés ismételt voltának kif-ére.) ~-~*áll.*”

⁵ Az igekötők szórendi sajátosságait és önálló használatát az Nszt. nem tekinti a lexikográfiai leírás tárgyának, csak a példamondatokkal mutatja.

⁶ Nála a *meg* homonima, a második címszó főnév.

2. Szempontok az igekötők szótári feldolgozásához

A szótár nem grammatika: nem tud olyasfajta módszeres leírást adni grammatikai jelenségekről, mint egy nyelvtan, még a zárt vagy viszonylag zárt szófaji kategóriákról sem. Tud viszont, sőt kénytelen is – elsősorban a korpuszra támaszkodó nagyszótár – olyan mennyiségű adatot elemezni, szemantikai, grammatikai és használati szempontok alapján struktúrába rendezni, amennyivel grammatikusok soha nem találkozhatnak. Ez a kapcsolat kétirányú mozgást tesz lehetővé a grammatikák és a szótárak között: egy szótár koncepciójának kialakításakor, szerkesztési elveinek meghatározásakor, illetve a konkrét lexikográfiai munkában folyamatosan támaszkodik a grammatikára, ugyanakkor az adatok feldolgozása során – paradox módon esetleg épp a besorolási, kategorizálási, formalizálási „kényszer” miatt – olyan eredményekre juthat, amelyek befolyásolhatják a nyelvtan megállapításait.

De mit is kellett megfontolni, és miről kellett döntenie az igekötők nagyszótári feldolgozását illetően? A legfontosabb kérdések:

1. az igekötős ige létrehozása a szóképzéssel rokon művelet-e (vagyis az igekötő önmagában nem lexikális elem), vagy szavak összevonásának, összekapcsolásának tekinthető (vagyis lexikális elem az igekötő);
2. ha lexikális elem, szükséges-e szótári feldolgozása (hiszen számos lexémát, sőt lexéma-típust nem dolgoz föl a szótár, ezt a megoldást választotta a fent említett szótárak közül az Nszt.-hez leginkább mérhető ÉrtSz. is);
3. ha szükséges önálló szótári feldolgozása, vajon mely lexikális elemekről van vagy lehet szó;
4. illetve hogyan viszonyuljon egymáshoz az igekötőknek és az igekötős igéknek a feldolgozása.

Az első kérdés elválaszthatatlan attól: szófajnak tekintjük-e az igekötőt, a második pedig attól: önmagában (ige nélkül) szótározható és szótározandó egység-e, megállapítható-e önálló jelentésstruktúrája, vagy kizárólag igéjével együtt lehet szemantikailag elemezni. A negyedik kérdésre adott válasz természetesen lexikográfiai: azoknak a szótári megoldásoknak a kidolgozása, amelyekkel kézben lehet tartani az igekötős igéknek – különösen a hat ősi igekötő esetében – igen tekintélyes arányú halmazát,⁷ vagyis hogyan lehet az igekötős igék szótári leírását a lehető legkisebb redundanciával, a legtakarékosabb módon elkészíteni. A harmadik kérdésnek van grammatikai olvasata – vajon zárt szófaji osztálynak tekinthető-e az igekötő, hogyan lehet kijelölni az igekötő-állományt (vö. Jakab (1982: 40–48), a kérdést érinti Ladányi (1994–1995: 49–50) is, hivatkozva Jakab áttekintésére) –, és van lexikográfiai következménye, hiszen a szótár, elsősorban az adatok alapján, egyedileg dönti el minden lexikális elemről, hogy tényleges címszavá teszi-e.

2.1. Lexikális elem-e, és szótározandó-e az igekötő?

A több évszázados vita lényege röviden: prepozíció vagy szófaj? (A kérdést alaposan tárgyalja J. Soltész (1959) és Jakab (1982).) Nem véletlen, hogy a meghatározási és besorolási bizonytalanság a közkeletűen igekötőnek nevezett nyelvi elemmel kapcsolatban máig nem jutott nyugvópontra, és az utóbbi évtizedek szakirodalmában is fel-felbukkan. Jakab István így fogalmaz: „az 1925. évtől napjainkig tartó időt az igekötő önálló szófajjává minősítése korszakának nevezhetjük, a nyelvtanokat meg aszerint osztályozhatjuk, hogy szófajcsoportokba

⁷ Az Nszt. archivális cédulaanyagának címszólistájában az *e*, *é* kezdetű címszavak teljes listája 535 oldalt tesz ki, ezen belül az *el*- kezdetűeké több mint a felét, mintegy 290 oldalt. Ez akkor is igen jelentős arány, ha nem csak *el* igekötős igék tartoznak ide.

sorolják-e az önálló szófajúságú igekötőt, vagy szófajcsoportoktól független szófajként kezelik; ha szófajcsoportba sorolják, akkor melyikben jelölik meg a helyét: a határozószókéban-e (itt a határozószó nem egy szófajt jelöl, hanem több szófaj közös neve), a viszonyzószók között-e, vagy pedig az ún. segédszók között” (Jakab 1982: 10). Ladányi például inkább segédszó-szerűnek tartja (Ladányi 1994–1995: 48), a *Magyar grammatika* a viszonyzószók közé sorolja (Balogh 2000: 264). Pete István Kiefer Ferenc: *Aspektus és akcióminőség* című művéről írt ismertetésében viszont ezt írja: „Megjegyezzük, hogy az »igekötők« egy része (*meg-, fel-, le-stb.*) szerintünk a mai nyelvben nem szófaj, hanem morféma, pontosabban prefix, amely a szógyökér előtt vagy után, tőle elválva is állhat (vö. Pete 2000: 257–71), a másik része pedig határozószó, amely önállóan is használható, vagy pedig összetett igéket képez” (Pete 2010: 510). A szótár számára valóban ez a legfontosabb kérdés: morféma (prefixum) vagy szófaj-e az igekötő, lexikográfiai vonatkozásban ugyanis annak nincs igazán jelentősége, hogy egy nagyobb szófajcsoport elemeként, esetleg egy szófaj alkategóriájaként kap-e önálló minősítést valami.⁸ Már csak azért sem, mert valójában e kategóriába sorolás csak a teljes szófaji rendszer ismeretében értelmezhető.

Az alábbiakban kiemelek néhány mozzanatot, amelynek alapján az Nszt. önálló szófajnak, önálló lexikai elemnek, ezért önállóan (is) szótározandónak tekinti az igekötőt.

1. Az e kategóriába sorolt elemek egy bizonyos körében történeti vizsgálattal (Mátai 1992: 662–663) kimutatható a(z) elhomályosult) névszói fő és az irányjelölő funkció. Ritkán merül föl, hogy valamely potenciálisan igekötőnek tekintett nyelvi elemnek kizárólagos funkciója lenne az az aspektusjelölés (talán még a *meg* esetében sincs így), amelyet pedig többen – pl. Kiefer is (vö. Kiefer 2006: 42–48; Kiefer–Ladányi 2000: 515) – az igekötő alapfunkciójának tartanak. Az sem elhanyagolható, hogy többnyire éppen az aktiválódó lexikai jelentés miatt nem váltakoztathatók egymással jelentéskülönbség nélkül azok az igekötők, amelyek pedig egyaránt domináns a perfektíváló jelentésük (pl. *elreped ~ megreped*, *elsárgul ~ megsárgul*). Az igekötői jelentésben nem ritkán együttesen jelentkeznek valamiféle lexikai és grammatikai funkció, az irányjelölés vagy annak metaforikus módosulata, illetve az aspektualitás, az akcióminőség vagy a tranzitivitás jelölése. Az *el* tapasztalatai teljes mértékben igazolják Ladányi véleményét: „a. az igekötőknek is van saját, állandó jelentésük (illetőleg poliszém elemként van jelentésszerkezetük), amely meghatározza kapcsolódási feltételeiket; b. az igekötős ige jelentése kiszámítható az igekötő és az ige jelentéséből” (Ladányi 1994–1995: 47; hasonlóan 1998: 149).
2. Az érintett nyelvi elemeknek a többsége több szófajú szó (határozószóval, névutóval, a személyes névmás önálló lexémává vált ragozott alakjával és kötőszóval biztosan társulhat), amely a mentális szótárban egyetlen egységként jelenik meg, s világosan elkülönül a vele azonos alakú és etimológiailag is összefüggő toldalékelemektől (*be*, illetve *-be*).
3. Az igekötő sajátos szórendi viselkedése (a fordított szórend lehetősége,⁹ az eltávolodás az igétől, önálló, sőt önálló mondatként való használata), még ha ennek vannak is kontextuális kötöttségei, a szabad morfémákra jellemzőek. Kiefer Ferenc és Ladányi Mária kiemelik az igekötő kettős természetét – bizonyos szempontból a szóképzéshez, más szempontból az összetételhez hasonló az igekötős igék létrejötte –, de nem tartják prefixumnak – amelyek kötött morfémák –, mivel nem alkotnak az igével szétválaszthatatlan egységet (Kiefer–Ladányi 2000: 453–466). Szótári szempontból a fordított szórend

⁸ Az Nszt.-ben mindkét irányú mozgásra van példa. Pl. a szófaji osztály megnevezése szerint mondatközi minősítést kapnak az indulatszók, az interakciós és a hangutánzó szavak, a módosítószó azonban – jórészt amiatt, hogy erőteljesen érintett a grammatikalizációs folyamatban, a szófajváltásban, amelynek tükrözésére a szótár igencsak alkalmas eszköz – önálló minősítési kategóriaként jelenik meg.

⁹ Az igekötők szórendi viselkedésével részletesen foglalkozik Komlósy (1992: 498–499).

- azért is érdekes, mert az igekötős ige szórendisége aspektusjelölő funkciójával, pontosabban e funkció hiányával is összefüggést mutat (vö. Ladányi 2012: 71).
4. Sajátos tulajdonsága az igekötőnek ismételtetősége is (bár ez prefixum esetében sem kizárt, hiszen ezt mutatja a *legesleg-* is), amely nem pusztán stilisztikai szerepű, hanem lexikai-szemantikai különbséget hordoz. Az ÉKsz. szerint a cselekvés ismétlését jelenti, bár valószínűleg alaposabb vizsgálatot is megérne a kérdés, mert bizonyára jelenthet több régens által végrehajtott egyszeri cselekvést is. Érdekes lenne megnézni a gyakorító igékkel való együttállást is, illetve hogy az igekötő megismétlése jelölhet-e intenzitásbeli, fokozatbeli különbséget.
 5. A szakirodalomban magam nem találok olyan véleménnyel, amely elvi alapokon és meggyőzően kétségbe vonta volna, hogy az igekötős ige szótározandó, vagyis (az alapigéhez képest) önálló lexikai egység. Ladányi szerint pl. az igekötő kapcsolása az igehez morfológiai és nem szintaktikai művelet (Ladányi 1993: 130), az ilyen alakulatban a határozó nem argumentum többé. De ez az elem, ahogy írja, nem csupán aspektuális értéket ad az igenek, hanem szemantikailag és szintaktikailag módosítja az önálló ige viselkedését. Számos ige – bizonyos jelentéseiben – alapértelmezett formában igekötővel használunk (*fújja a labdát* helyett *felfújja a labdát* vagy *levegőt fúj a labdába*, *adja az adósságát* helyett *megadja az adósságát*), önálló, igekötő nélküli használatuk esetén kötelezően megjelenik mellettük valamilyen határozó: *zálogosít vkinek ~ elzálogosít; nevez vminek ~ benevez* (a kérdéshez vö. az igei poliszémia vizsgálatát (Kiefer–Ladányi 2000: 281)). Bizonyos vonzatos ige mellett 1., 2. személyben és T/3.-ban személyes névmási vonzat + igekötő nélküli ige szerkezete jelenik meg, E/3.-ú személyes névmási vonzat helyett (és főnévi vonzat esetén) pedig igekötős ige (*rám alkonyul ~ ráalkonyul, rád bizonyul ~ rábizonyul* stb.).

Az utolsó tényező már átvezet a lexikográfia területére: a szótári hagyomány. Még az ÉrtSz. megfogalmazása is megengedi, hogy van az igekötőknek az igeről leválasztható jelentésük, az ÉKsz. szócikkeiből pedig annyi mindenképp kiderül, hogy a transzparens igekötős ige alapján megrajzolható egyfajta igekötői jelentésstruktúra. Tehát a kérdés valójában nem az volt: legyenek-e igekötői szócikkek vagy szófaji blokkok az Nszt.-ben, hanem hogy van-e esély arra, hogy egy igekötői szócikk leírja az adott igekötő és az igekötővel előforduló ige kapcsolódási mintáit (vö. Ladányi 2012).

2.2. Igekötők az Nszt.-ben

A korábban feltett kérdések közül talán a harmadikra – hogyan lehet kijelölni az igekötő-állományt – a legkönnyebb a válasz: nem kell előre kijelölni, megteszi majd azt maga a kész szótár az adatok elemzése alapján. Hiszen a lexikográfiai munka során címszavakat jelölünk ki, és különböző lexikográfiai, szemantikai, grammatikai, pragmatikai szempontok szerint egyedileg döntünk mindenről. Arról is, hogy valami szabad morfémaként önálló címszó-e vagy csak összetételi tag, illetve hogy mi a szófaji besorolása, határozószó vagy igekötő.

Az Nszt. történeti jellege miatt azonban nem könnyű azoknak a kritériumoknak, feltételeknek az elemzése, értékelése vagy érvényesítése, amelyekre támaszkodva a szinkroniában viszonylag megbízhatóan igekötővé minősíthetünk valamit. Ladányi szempontrendszerében a produktív kapcsolhatóság a döntő (Ladányi 1994–1995), Jakabnál a lativusi jelentés és a szövegbeli terheltség (Jakab 1982: 64–65), Komlósynál az ún. módosító szerep (Komlósy 1992: 494–519, 523).¹⁰ Ladányi fontosnak tartja a határozós szerkezetek vizsgálatát (függetlenül

¹⁰ Komlósy a szórendi viselkedést vizsgálja a hagyományosan igekötőknek tartott elemek, valamint e tekintetben igekötőszerűen viselkedő egységek – módhatározói, predikatív és ún. köznévi vonzatok mellett állítmányi szerepű névszók és idiómák, idiómaszerű alakulatok – esetében. Az igekötők legszembevetőbb

minősítésüktől), és ilyen szerkezetek példajaként elemzi az *agyon* viselkedését, s határoz meg kritériumokat: forduljon elő proklitikus helyzetben (ige előtt simulva, determinatív elem nélkül, egy hangsúllyal ejtve), más helyzetben (konstrukcióban) se vegyen föl determinatív elemet (ez egyébként a magyar szótári hagyományban értelmezett szókapcsolatoknak nevezett frazémák és a szabad szó szerkezetek elkülönítésében is fontos szempont), és legyen képes nagyobb mennyiségű és különböző csoportokba tartozó igével kapcsolódni. Ennek pedig feltétele egyfajta szemantikai fejlődés: kialakul az igekötős ige nék az elemek jelentésén túlmenő jelentése → ez új (többlet)jelentést ad az igehez kapcsolódó elemnek → így az elszigetelődik eredeti kategóriájától (már nem ragos főnévként vagy határozószóként jelenik meg) → poliszémává válna → produktív lesz az ige egyre nagyobb körében (Ladányi 1993; 1994–1995). (Ezt a „nagyobb kör”-t korlátozhatja az ige szemantikája.) A determináns meglétének vizsgálata természetesen elsősorban újabb keletű, kielemezhető, nem redukálódott főnévi fő és határozórag kapcsolata esetén lehetséges, a döntés sokkal nehezebb akkor, ha határozószói és igekötői szófaj váltakozhat egymással. Ezért a döntéskor figyelembe vesszük a „tipikus” igekötői formai sajátosságokat: a gyakorító funkciójú kettőzés, a fordított szórend és az önálló használat lehetőségét.

Az Nszt. korábbi köteteiben, alapvetően támaszkodva a korábbi szótárakra, tíz címszó esetében vett föl igekötő minősítést, négy esetében pedig a határozószói szófajon belül különített el igekötőszerű használatot. Van köztük redukálódott hangalakú (*be, át*) és kielemezhető morfológiai szerkezetű is (*abba, agyon, bele*), a most munkában lévő anyagban a korábbi szótárak alapján az *egybe, együtt, el, elő ~ elé, ellen és előre* esetében merült föl igekötői minősítés. Amennyire megkerülhetetlen és segítséget adó a szótári hagyomány, ugyanannyira potenciális veszélyforrás: elaltathatja az éberséget. Ha egy szótár új szófaji minősítéseket vezet be, akár önálló szófajként, akár alkategóriaként, ha kijelöli azt a kört, amelyben biztosan korrekcióra van szükség a korábbi szótárakhoz képest, akkor ott érzékenyebb a lexikográfus figyelme. Ha eleve nem kérdőjeleződik meg egy kategória szótári feldolgozása, és az *abba* tartozó lexikális elemek feldolgozása korábbi szótárakban is megtörtént, az ottani megoldások könnyebben beszivárognak az új lexikográfiai leírásba. Az azonban már most látszik: az Nszt. valószínűleg szűkebb kört fog húzni, mint a korábbi értelmező szótári gyakorlat, s nem minősíti automatikusan igekötőnek az igei utótagú összetételek előtagját (pl. *ellen*), és az adatok szemantikai-grammatikai elemzése alapján bizonyos esetekben határozószóként fog feldolgozni hagyományosan igekötőnek tekintett szavakat (pl. *előre*).¹¹ Az *el* igekötő tapasztalatai alapján úgy látom, a korábban igekötőként feldolgozott tíz lexéma esetében sem mindig kifogástalan a szótári elemzés, bizonyára érdemes lesz majd az Nszt. elektronikus változatában átdolgozni e szócikkek némelyikét. Valószínűleg újra kell gondolni azoknak a címszavaknak a szófaji minősítését is, amelyeket É. Kiss Katalin lokatív igekötőknek nevez (É. Kiss 2004: 15), ezek közül az Nszt.-ben a *benn* és a *bent* fordult elő. A *transparens locativusi* használatot (*benn marad, bent hagy, benn van, el 'távol' van stb.*) az Nszt. ugyan nem az igekötői, hanem a határozószói szófajba sorolja, de a *benn* és a *bent* bizonyos ige ('reked', illetve 'pusztul') mellett megjelenő jelentését igekötőnek tekintette.

sajátosságaként említi, hogy semleges mondatban közvetlenül az ige előtt állnak, hangsúlyt viselnek, szemben az ige hangsúlytalan voltával (Komlósy 1992: 498). Ezek közül a – sajátos szintaktikai funkciójuk szerint – módosító szerepű egységek közül igekötőknek azokat az elemeket nevezi, amelyek nem „másodlagos tétellel lehetnek az ige módosítói, hanem ez az elsődleges funkciójuk” (Komlósy 1992: 523).

¹¹ E két lexéma esetében egyéb szemantikai és grammatikai szempontok mellett az is érv volt az igekötői szófaji minősítés elvetésére, hogy egyik esetében sincs adat a gyakorító funkciójú ismétlésre.

3. Az igekötői szócikkek felépítése: az igekötői bokrosítás

Az igekötős igék nagy száma szükségessé tette, hogy Nszt.-ben megoldást találjunk takarékos bemutatásukra. A nagyszótári bokrosítás eltér más szótárakétól: nem tipográfiai megoldás, hanem a szemantikai ábrázolás eszköze. A szótár elő- és utótagi bokrosítást is megenged, mindkettő esetében összetett (vagy összetételyszerű) szavakat mutat be az elő- vagy az utótag jelentéseibe sorolva. Egy alcímszó csak egy jelentésben vehető fel, és egy lexéma nem szerepelhet önálló és alcímszóként is. A bokrosított szócikkekben a címszóvá tett összetételi tagot mint valamely konstrukció részét mutatja be a szótár, az értelmezésnek tehát mindig tükröznie kell az elemek közti kapcsolatot, és behelyettesíthetőnek kell lennie. (Ez egyébként az egyik leghasznosabb fogódzó a jelentések elválasztásához.) Ha a behelyettesíthetőség nem működik, akkor a szótár helyettesítő értelmezést használ csúcsos zárójelben. A tapasztalatok szerint ezeket a lexikográfiai elveket sokkal könnyebb érvényesíteni előtagi bokrosítás esetén.

Helytakarékosági szempontból az igekötők esetében tűnt a leghasznosabbnak a bokrosítás, ugyanakkor ennél a szótípusnál jelentette a legnagyobb problémát a poliszémia. Annál is inkább, mert forrása lehet az igekötő, illetve az ige poliszémiája is. Az igekötői szócikkek nemcsak formailag térnek el a névszói, jellemzően főnévi, ritkán melléknévi elő- vagy utótagot címszóvá tevő szócikkektől,¹² hanem míg azok számára a szótár szerkesztési szabályzata csak igen korlátozottan engedélyezi poliszém szavak alcímszóvá tételét (ez a korábbi kötetekben az igekötős igékre is vonatkozott), az *el* tapasztalatai nyomán ma már tágabb körben lehetővé teszi többjelentésű igekötős igék bokrosítását, ugyanakkor formalizálta poliszémiájuk kezelését.

A bokrosított igekötős igéket az Nszt. az igekötő önálló szócikkének vagy szófaji blokkjának (lévén e címszavak rendszerint több szófajúak) megfelelő jelentéseiben dolgozza föl. Jelentésbe sorolásuknál természetesen mindig az igekötő, és soha nem a teljes ige játszik szerepet. Az igekötők ilyen feldolgozása azért célszerű, mert az igekötők adatolása gyakorlatilag csak igekötős igével lehetséges, mivel önmagukban, ige nélkül elvéve fordulnak elő, s az igétől kontextuális okok miatt elvált igekötőket is csak igekötős ige példájaként lehet feldolgozni.

Az igekötőket minden jelentésükben több-kevesebb különböző igekötős igei példával adatolja a szótár. Az adatolásra felhasználható a szótárba önálló címszóként, alcímszóként vagy a szócikk végi összetételi utalások között felvett, sőt címszóvá semmilyen formában nem váló – de korpuszbeli példával bemutatható – ige. Az igekötő legelső előfordulásaként olyan más szófajú igekötős szó, különösen *-ás/-és* végű főnév is megjelenhet, amelyben elevenen él az igekötői funkció, későbbi adatként azonban csak igék és igevek kerülhetnek a szócikkbe.

Ezeket a példamondatokat követhetik az alcímszavak (megjelenésük tehát nem kötelező egy-egy igekötői jelentésben), amelyek tranzitivitást jelölő minősítést és morfológiai kódot, illetve szükség esetén egyéb grammatikai kiegészítést vagy lexikai minősítést kapnak. Az alcímszavakat mindig önállóan adatolja a szótár.

Az Nszt. szerkesztési elvei szerint alcímszóvá válhat az igekötős ige, ha egyjelentésű (pl. *belecsimpaszkodik*, *belekarol*, *bepirosodik*). Bizonyos esetekben többjelentésű igekötős igék is bokorba kerülhetnek, de mindenképpen csak egyetlen – mindig a legjellemzőbb – igekötői jelentésbe sorolva. Az igekötős igék poliszémiája a következő variációkat mutatja:

1. több igekötői jelentés, de csak egy igei jelentés jelenik meg (pl. *agyonsírja magát*, *alácsúsztat*, *begyalogol*, *bevakol*)
2. csak egy igekötői jelentés van, a több igei jelentés idézi elő a poliszémiát, ez lehet csupán tranzitivitásbeli különbség is (pl. *alárohan*, *átrakodik*, *befoltoz*, *bevonszol*);

¹² Egyfajta bokrosítás jellemzi az ún. képző- vagy ragszerű utótagok szócikkeit is, ezek azonban az egyes jelentésekben csak adatolnak összetételekkel, alcímszavakat nem vesznek föl.

3. több igekötői jelentés és több igei jelentés is kimutatható az igekötős igében, de ezek között
 - 3.1. egyáltalán nincs átfedés,
 - 3.2. teljes átfedés van,
 - 3.3. részleges az átfedés (pl. *átcsörtet, beárad, beözönlik*).

Az egyjelentésű szavak mellett alcímszóvá válhatnak az 1., 2. és 3.2. típusba tartozó több-jelentésű igekötős igék, valamint a 3.3. típus szavai megszorításokkal. Ha az igekötős ige polyszemiája az igéből ered, akkor az alcímszónál példamondatok mutatják a metaforizálódott jelentéseket, ha az igekötőből, akkor az alcímszó után szögletes zárójelben feltüntetett jelentésszám utal az igekötőnek arra a jelentésére, amely még megjelenik az igekötős igében, pl. **bele** ik 4. 'vmely anyagba, közegbe, ill. vminek az anyagába v. egynemű részei közé (és annak részévé)' [...] **beledug** ts 2a6 [2., 3a. is].

Nem válhatnak azonban alcímszóvá a polyszém igekötős igék, ha több igekötői jelentés és több igei jelentés is kimutatható az igekötős igében, és ezek között egyáltalán nincs átfedés, vagyis az egyes igekötői jelentések különböző igei jelentésekkel társulnak, hiszen ilyenkor egy igekötői jelentésben nem mutathatók meg a különböző igei jelentések. Részleges átfedést mutató igekötős igét (3.3.) sem lehet alcímszóvá tenni, ha van olyan igei jelentése, amely nem fordul elő a legjellemzőbb igekötői jelentésben, vagyis abban, amelyben alcímszóként szerepelhetne. És természetesen nem válhat alcímszóvá egy igekötős ige akkor sem, ha nem transzparens, vagyis az igekötő és ige együttesének alakult ki lexikalizálódott jelentése (pl. *kifejez, becsap, bekattan*).

4. Az *el* igekötő

A fentiekből jól érzékelhető, hogy még egy viszonylag kis jelentésszámú igekötő esetében is lexikográfust próbáló feladat az igekötői szócikk létrehozása. Az *el* vonatkozásában nemcsak az igekötős igék magas száma,¹³ az egyes címszavak jelentésgazdagsága és adatbősége jelentett kihívást, hanem az a tény is, hogy az ősi igekötők közül a *meg* után az *el* távolodott el leginkább az irányjelölő funkciótól (vö. J. Soltész 1959: 57).

Az igekötői jelentések kibontásában jól lehetett támaszkodni Soltész Katalin *Az ősi magyar igekötők* című kandidátusi értekezésére (1959), amely bőséges példasorral kiegészítve¹⁴ vizsgálja az *el* jelentésfejlődését az irányjelöléstől az aspektus- és akcióminőség-jelölésig, és elemzi a legfontosabb jelentéseket. Soltész megállapításai azért is fontosak, mert komoly forrásgyűjteményre támaszkodott, és az általa feldolgozott művek jelentős része az Nszt. forrásai között is megtalálható (vö. J. Soltész 1959: 222–224).

Az Nszt. szócikkstruktúrája természetesen árnyaltabb, mint amelyet J. Soltész Katalin az általa áttekintett adatok alapján ki tudott bontani. A szócikk szerkezetének kialakítása során a fő törekvés az volt, hogy ábrázolja az *el* funkcióváltásainak ívét a fogalmilag jól leírható jelentésektől a tisztán grammatikai formában megragadható jelentésekig. Ahol szükséges, grammatikai megjegyzés írja le, hogy az adott igekötői jelentésben milyen szemantikai vagy nyelvtani kötöttségei vannak az igehasználatnak. A kiindulóponttól való távolodó mozgással összefüggő 1. jelentés alá sorolódtak az egyéb helyviszonyjelentések (pl. a locativusi határozó

¹³ A nagyszótári címszólista tanúsága szerint az *el* igekötős igék száma hozzávetőlegesen kétszerese a *be* igekötősöknek. J. Soltész Katalin vizsgálata szerint az *el* „előfordulási arányszámának alakulása a századok folyamán nem mutat nagy változatosságot: általában 20–25% körül mozog” (J. Soltész 1959: 82), a *be* igekötőé viszont „a többi igekötőhöz viszonyítva alacsony, csak a *le* igekötőtől múlja felül”, bár statisztikája a régiségben tapasztalható alacsony arányhoz képest a 20. század elejére megkétszereződést mutat (J. Soltész 1959: 122).

¹⁴ Nagy erénye az értekezésnek a szómutató.

vagy az irányváloztatással összefüggő árnyalat), a mozgásjelentésből metaforizálódott, időbeli mozgást kifejező árnyalatok, valamint azok az árnyalatok, amelyekben az igekötő helyviszony-jelentése eleven, de az igével – különösen beszédaktust vagy hangadást jelentő igével – együtt jelentéssűrítő összetételt alkot. A 2. jelentésnek és árnyalatainak fő motivációja a több-irányú, széttartó mozgás, és az ezzel együtt valamely nagyobb területre való kiterjedés, térben és időben egyaránt. A 3. jelentés és árnyalatai azokat az igéket dolgozzák fel, amelyekben az igekötő azt fejezi ki, hogy a cselekvés vagy történés eredményeképpen egymással nem érintkező részek, elemek keletkeznek.¹⁵ „A távolodás képzetével igen gyakran jár együtt az a mellékárnyalat, hogy a cselekvés alanya vagy tárgya a »nem-láthatóság körébe« kerül. A távolodásnak többnyire az szab határt, hogy a mozgó, távolodó valami kikerül látókörünkéből. Így fejlődik ki az irányjelentésű *el*-nek átvitt használata, amelyben a nem-láthatóság képzeete elnyomja a távolodását” (J. Soltész 1959: 62). A 4. jelentés blokkja (számos jelentésárnyalattal) ennek a nem láthatóvá, nem érzékelhetővé, nem elérhetővé válásnak a megvalósulási formáit írja le. Az 5. jelentés és árnyalatai – az *el* igekötőnek az ún. pejorálást kifejező jelentései¹⁶ – még szoros összefüggést mutatnak egyrészt az irányváloztatást vagy az eredeti állapottól való eltérést kifejező jelentéssel, másrészt a perfektív jelentéssel. „Tudvalevő [...], hogy az *el* a cselekvés előrehaladását (*el*-ment), majd célhoz jutását (*elért*e a sors keze), sőt a célon túl haladását (*elért* a gyümölcs) jelenti. A cél meghaladása pedig rendszeren méhében viseli s meg is szüli a korcsosodást, az elfajulást: a kelleténél tovább vitt bőkezűség pazarlássá, az élelmesség szemtelenséggé válik. Az *el* igekötő tehát, midőn a célhaladás kifejezésére vállalkozott természetszerűen vállalkozhatott s több esetben vállalkozott is a vele karöltve járó fonákulás, balratérés, viszásság kifejezésére is.” – írja Szarvas Gábor (Szarvas 1883: 518) J. Soltész által is idézett szómagyarázatában. A szócikk 6. jelentése és annak árnyalatai az *el* igekötőnek az igeaspektus és az akcióminőség ábrázolásában betöltött szerepét mutatják meg, jellemzően grammatikai jellegű körülíró értelmezésekkel. E jelentést az *el* perfektíváló funkcióját leíró jelentésárnyalat dominálja, amelybe a szócikk több mint 430 alcimszavából a legtöbb sorolódott.

Álljon itt most az *el* szócikk jelentésstruktúrája,¹⁷ amely a maga sajátos lexikográfiai módszerével és megoldásaival a grammatikai megközelítés számára is érdekes tapasztalatokkal szolgálhat, és bizonyítja, lehetséges a pozitív válasz a korábban feltett kérdésre: a nagyszótári korpuszra épülő elemzéssel van esély arra, hogy egy igekötői szócikk leírja az adott igekötő és az igekötővel előforduló igék kapcsolódási mintáit. Azokban a jelentésekben, amelyekben a szócikkben nem szerepelnek alcimszavak, csak az adott jelentésbe tartozó igekötős igei adatok példamondatai, az értelmezés után szögletes zárójelben megadok néhány jellemző igekötős igét.

¹⁵ Itt volt legnehezebb elválasztani a lexikai jelentést a tiszta perfektíváló funkciótól, ebben azonban segítséget jelentett egyfajta „igekötőpróba”: a *hasad* ige önmagában is valaminek a ketté- vagy több részre válását jelenti, az egyaránt befejezett *behasad*, *elhasad*, *meghasad* stb. jelentéskülönbségei mutatják, hogy itt lexikai, nem pusztán perfektíváló szerepe van az igekötőnek.

¹⁶ Itt fogalmi pejorálásról, egyfajta negatív lexikai jelentésről van szó, amely nem keverendő össze a lexikográfiában a szó használatára vonatkozó pejoratív stílusértékkel.

¹⁷ A szócikk munkálataiban jelentősen támaszkodtam Pais Judit segítségére, aki a jelentésszerkezet kialakítása előtt átnézte az ÉrtSz. összes *el* igekötős igéjének szócikkét, felmérve, milyen lehetőségei vannak a bokrosításnak, oroszlánrészt vállalt a szócikk adatolásában, a jelentésegységek legkorábbi példamondatainak megtalálásában, és az adatok alapján bevezette a szócikkbe azokat a hivatkozásokat, amelyek más igekötői jelentésekre utalnak.

el' hsz és ik 0**I.** hsz (rends. hiányos felsz. v. felkiáltó mondatban, ismételve is)

1. (rends. felszólításban) (*átv is*) 'vmely ponttól, helytől távolodva, ill. egyre távolabbra (vmeddig mint célíg)'

1a. 'színpadra írt művekben a szereplő távozását jelző szerzői utasításként'

1b. (rends. -val/-vel ragos határozóval, ismételve is) (*átv is*) 'félre, máshova'

1c. 'vmely távolságon át (vmely végpontig) végig'

1d. (locativusi határozós mondatban) (*átv is*) 'vmely hely, tárgy, személy stb. közelében, azt elkerülve mozogva, tartva vmerre'

2. (*ritk*) 'annak kif-ére, hogy több dolog, személy, jelenség, állapot stb. során át az (időben) elsőtől az utolsóig érvényes, jellemző, megtörténik stb. vmi'

3. (a *van* igével) (*kissé rég v. nyj*) 'vhonnan, vmitől, vkitől eltávolodva, ill. nagy távolságban elhelyezkedve vhol (van vki, vmi)'

II. ik

1. (helyváltoztató mozgást jelentő v. ilyen mozgással járó igével) 'a kiindulóponttól távolodva (vhonnan, vmitől v. vhova, vmeddig)' || **elbarangol** tn 1a (*átv is*) [6b. is] [...] || **elvitorlázik** tn 14a12 (*átv is*) [1e. is]

1a. 'jelentéstömörítéssel annak kif-ére, hogy a kiindulóponttól való távolodás v. távolság jön létre az igével kifejezett (mozgással járó) cselekvés, tevékenység, állapotváltozás révén)' || **elbujdosik** tn ige 14a4 [...] || **elzarándokol** tn 6a6

1b. (beszédaktusra, ill. külső v. belső készítésre utaló igével) 'annak kif-ére, hogy az igével jelölt cselekvés célja a kiindulóponttól való távolodás v. távolság létrejötte)' || **elhesseget** ts 5b [...] || **elvágyik** tn 12a2 [1j. is]

1c. 'vhonnan v. vmitől bizonyos távolságban, ill. távolságig eljutva (és ott érzékelhetően)' || **elhallatszik** tn 15a6 [...] || **ellátszik** tn 15a9

1d. 'vmely távolságon át vmely végpontig végig ((ki)terjed, ill. érzékel)' [**elér, ellát**]

1e. (locativusi határozós mondatban) 'vhol, vmi közelében(, azt elkerülve) (mozog, halad)' || **elevez** tn 4b [1a. is] [...] || **elsurran** tn 1a1 [1. is]

1f. (hangadást jelentő igével) 'jelentéstömörítéssel annak kif-ére, hogy vhol, vmi közelében(, azt elkerülve) az igével jelölt hangadást végezve mozog, halad vmi)' [**elbűg, elsűvít**]

1g. 'más (távolabbi v. zárt) helyre v. félre (mozogva v. mozdítva)' || **elhengerít** ts 4b4 (*átv is*) [1a. is] [...] || **elpakol** ts 1a (tárgy n. is) [4. is]

1h. (gyakr. irányváltoztatást, irányváltoztató mozgást jelentő igével) 'a kiinduló iránytól, helyzettől, állapottól, kül. az egyenestől, szabályostól eltérő irányba, ill. helyzetbe, állapotba' [**elbillen, elhajlít**]

1i. 'vkinek a közösségéből, társaságából v. vmely közösségtől, intézménytől, tevékenységi körtől távolodva v. távolítva, abból ki (és máshova be, máshoz v. másikkhoz át)' [**elbocsát, elcsábít**]

1j. (beszédaktusra, ill. külső v. belső készítésre utaló igével) 'annak kif-ére, hogy az igével jelölt cselekvés célja az, hogy vkinek a közösségéből, társaságából v. vmely közösségtől, intézménytől, tevékenységi körtől távolodva, abból ki (és máshova) kerüljön vki)' [**elpártol, elzavar**]

1k. 'annak kif-ére, hogy az igével jelzett cselekvés v. állapotváltozás révén vmitől v. vkitől való elfordulás, elidegenedés v. (érzelmi) eltávolodás jön létre)' || **elirtózik** tn 14a10 (*ritk*) [6a. is] [...] || **elundorodik** tn 12a (*ritk*) [6a. is]

1l. 'időben a kezdő v. kiindulásnak tekintett időponttól távolabbra v. távolodva (vmettől v. vmeddig), ill. más időpontra' || **elhalaszt** ts 5a2

- 1m.** 'elejétől végig v. az elsőtől az utolsóig, teljes (időbeli) terjedelmében, ill. másnak, mással megosztva (az igével kifejezett módon) <mond v. előad>' || **eladog** ts 2a [...] || **elújságol** ts 1a
- 1n.** (*elő* vonzattal álló igekötős igében) 'vmely cselekvésben a másikat időben megelőzve és így megakadályozva' || **elkaparint** ts 4a3 [4d. is]
- 2.** 'vhonnan (kiindulva) több irányba szét, ill. vmely térséget, felületet befedve, betöltve v. elfoglalva' || **eldörzsöl** ts 1c [2a., 3., 4f. is] [...] || **előzőnlík** tn 16c3
- 2a.** '(az igével kifejezett cselekvést) vminek a teljes felületén v. terjedelmében (végezve), ill. vmely területen sok különböző helyen v. helyre (összevissza)' || **elaknásít** ts 4a4 (*Kat, átv is*) [...] || **eltereget** ts 5b
- 2b.** '(egyik, kül.) vízszintes (irányban egyre nagyobb) kiterjedésűvé' || **elnyújtózik** tn 14a10 || **elnyújtózkodik** tn 12a9
- 2c.** 'hosszabbá, időben nagyobb kiterjedésűvé' [**elhúzódik, elnyújt**]
- 3.** 'szét, két v. több darabra, ill. nyílást, rést eredményezve' || **eldarabol** ts 1a [...] || **elvagdal** ts 1a
- 3a.** 'úgy, hogy (az igével kifejezett cselekvés, történés eredményeképpen) már nem érintkezik vmivel, vkivel, ill. meg lehet különböztetni vmitől' || **elszakít** ts 4a4 [3. is] || **elszeparál** ts 1a
- 3b.** 'nyílást, rést, ill. kapcsolatot, összeköttetést, a haladás lehetőségét megszüntetve' || **elbarikádoz** ts 4a [...] || **eltömődik** tn 12c5
- 4.** '(vmitől, vmi, vki elől) úgy v. azzal az eredménnyel, hogy érzékelhetetlenné válik, v. ilyen marad' || **elfalaz** ts 4a [3a., 3b. is] [...] || **elleplez** ts 4b
- 4a.** 'úgy, azzal az eredménnyel, hogy vmi nem válik nyilvánvalóvá, ill. ellentétének látszata keletkezik' || **elhazudik** ts 12a1 [1b., 1m. is] || **eltitkol** ts 1a [4. is]
- 4b.** 'vmely anyagba(n), közegbe(n), annak részei közé v. között, ill. vminek a belsejébe(n), mélyére v. mélyén' || **elsüllyeszt** ts 5b2 (*átv is*)
- 4c.** 'vmely érzésbe(n), állapotba(n)' [**elmerül, etemetkezik**]
- 4d.** 'úgy, hogy (vkitől) vki másnak a tulajdonába, birtokába, hatalma, rendelkezése alá v. használatába, ill. kölcsönösen vmi másnak a helyébe kerül' || **eladogat** ts 5a (tárgy n. is) [...] || **elzabrál** ts 1a (*biz*)
- 4e.** (beszédaktusra v. belső készletésre utaló igével) '(annak kif-ére, hogy az igével jelölt cselekvés célja, hogy (vkitől) másnak a tulajdonába, birtokába, hatalma v. rendelkezése alá kerüljön vki, vmi)' || **elígér** ts 1b [...] || **eltestál** ts 1a (*rég*)
- 4f.** 'úgy, hogy az igével kifejezett cselekvéssel elfogy, elhasználódik, megszűnik v. véget ér vmi, ill. az igével kifejezett cselekvés(sel) elfogyaszt, elhasznál v. eltávolít vmit' || **elcsepeg** tn 2b (*átv is*) [...] || **elvásik** tn 14a3
- 5.** '(a kívántnál v. a vártnál) nagy(obb) v. túlzott mértékben' || **elhízik** tn 14a11
- 5a.** 'az igével kifejezett cselekvés által elrontva, elhibázva, félre, ill. helytelen, rossz eredményre jutva' || **elnevel** ts 1b (*kissé rég*) [1k. is] [...] || **elszab** ts 2a6 (*átv is*) [3. is]
- 5b.** '(annak kif-ére, hogy az igével kifejezett cselekvéssel tönkretesz v. elgyötör vkit v. vmit)' [**eldúl, elkalapál, elnyű**]
- 5c.** '(annak kif-ére, hogy az igével kifejezett cselekvésnek, történésnek, állapotváltozásnak az ellenkezője megy végbe)' || **ellángol** tn 1a (*rég*) [...] || **elvirul** tn 1a1 (*irod v. vál*)
- 6.** '(Aspektus v. akcióminőség kif-ére, ill. módosítására.)'
- 6a.** '(az ige állapotváltozással kapcs. jelentése esetén tárgyragos határozóval is) '(cselekvés, történés, folyamat befejezettségének, (eredményes) lezárulásának v. megszüntének, ill. (fokozatos) állapotváltozásnak v. vmely állapot elérésének kif-ére)' || **eladósodik** tn 12a [...] || **elzsirosodik** tn 12a

- 6b.** (az ige tárgyragos határozóval is) '⟨az igével kifejezett cselekvés folyamatosságának, huzamos v. vmilyen időtartamot kitöltő, ill. rendszeres, szokásos voltának kif-ére)⟩' || **elábrándozik** tn 14a2 [4f. is] [...] || **elüldögél** tn 1b
- 6c.** '⟨az igével kifejezett cselekvés, történés, állapot lehetőségének, ill. az arra való képességnek v. hajlandóságnak a kif-ére)⟩' [**elbír, elfér**]
- 6d.** '⟨az igével kifejezett cselekvés, történés beálltának, ill. kezdő mozzanatának kif-ére)⟩' || **elalél** tn 1a1 [...] **elzsongít** ts 4a4
- 6e.** (*magát* tárggyal álló igével) '⟨az igével kifejezett cselekvés kezdő mozzanatának kif-ére)⟩' || **elkáromodik** ts 12a9 [...] || **elvakkant** ts 4a3 [1m. is]

5. Összefoglalás

Dolgozatomban azokat a szempontokat foglaltam össze, amelyek figyelembevételével az Nszt. az igekötőket és az igekötős igéket kezeli. A szótári hagyomány egyöntetűen önálló lexikális elemnek tekinti az igekötős igéket, nem egységes azonban az igekötőknek nevezett elemek feldolgozásában. Az Nszt., figyelembe véve a grammatikák szempontrendszerét, lexikális elemnek tartja és önálló szótári szóként kezeli az igekötőket. Nem jelöl ki azonban előre zárt igekötői listát, hanem az adatok grammatikai és szemantikai szempontú elemzésével dönt arról, hogy a lexikográfiai gyakorlatban vagy a nyelvtani leírásokban igekötőként számon tartott elemek közül melyeket sorol az igekötői szófajba. Az igekötői szócikkek nem foglalokznak az idiomatikus jelentésű igekötős igékkel – azok mindig önálló szócikk címszavává válnak –, hanem (alcímszóvá tett) igekötős igék példamondataival illusztrálva éppen azon igekötői jelentések szemantikai térképét rajzolják meg, amelyek jól mutatják, hogy azok mindig azonos módon módosítják (vö. Komlósy 1992: 505) a hozzájuk kapcsolódó igék jelentését.

A szótári idézetekben használt rövidítések

(<i>átv is</i>)	átvitt értelemben is	(<i>rég</i>)	régi(es)
(<i>vál</i>)	választékos(an)	rends.	rendszerint
	felszólító	(<i>ritk</i>)	ritka, ritkán használatos
gyakr.	gyakran	tn	tárgyatlan
hsz	határozószó	ts	tárgyas
ih.	igehatározó	vhol	valahol
ik.	igekötő	vhonnan	valahonnan
(<i>írod</i>)	csak a szépirodalomban, költészetben használt	vhova	valahova
(<i>Kat</i>)	katonai szaknyelvben használt	vki	valaki
kif	kifejezés	vmeddig	valameddig
n.	nélkül	vmely	valamely
(<i>nyj</i>)	nyelvjárási, nép- vagy tájnyelvi	vmettől	valamettől
		vmi	valami

Hivatkozások

- [Ball.] Ballagi Mór 1873. *A magyar nyelv teljes szótára 1–2*. Pest: Heckenast Gusztáv.
- [CzF.] Czuczor Gergely – Fogarasi János 1862–1874. *A magyar nyelv szótára 1–6*. Pest: Emich Gusztáv.
- [ÉKsz.] Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1972. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- [ÉKSz.²] Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. 2., átdolgozott kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- [ÉrtSz.] Bárczi Géza – Országh László (szerk.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára 1–7*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Balogh Judit 2000. Az igeikötő. In Keszler Borbála (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 264–267.
- É. Kiss Katalin 2004. Egy igeikötőelmélet vázlata. *Magyar Nyelv* **2004/1**:15–42.
- Jakab István 1982. *A magyar igeikötő szófajteni útja*. (Nyelvtudományi Értekezések 112). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- J. Soltész Katalin 1959. *Az ősi magyar igeikötők*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kenesei István 2000. A szavak és más lexikai alapegységek. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 76–93.
- Kiefer Ferenc 2006. *Aspektus és akcióminőség, különös tekintettel a magyar nyelvre*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária 2000. Az igeikötők. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3: Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 453–518.
- Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 299–527.
- Ladányi Mária 1993. Az igeikötővé válás tényezői. In Horváth Katalin – Ladányi Mária (szerk.) *Állapot és történet – szinkrónia és diakrónia – viszonya a nyelvben*. Budapest: ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. 129–136.
- Ladányi Mária 1994–1995. Az igeikötők kapcsolhatóságának feltételeiről. *Nyelvtudományi Közlemények* **94**:45–85.
- Ladányi Mária 1998. A jelentés szerepe az igeikötők kapcsolhatóságában. In Horváth Katalin – Ladányi Mária (szerk.) *Elem szerkezet és linearitás. A jelentés és szerkezet összefüggése*. Budapest: ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. 149–161.
- Ladányi Mária 2012. Igeikötős igék kapcsolódási mintázatai: Vizsgálati lehetőségek. In Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.) *Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. Budapest: ELTE. 71–84.
- Mátai Mária 1992. Az igeikötők. In Benkő Loránd (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 662–695.
- Pete István 2010. Kiefer Ferenc: Aspektus és akcióminőség különös tekintettel a magyar nyelvre. *Magyar Nyelvőr* **134/4**:502–512.
- Szarvas Gábor 1883. Elismer. *Magyar Nyelvőr* **12/11**:519–520.